

سیمای امام حسن علیه السلام در کتاب «المستجد من الإرشاد»

میثم زنگار کی فراهانی*

چکیده

در این تحقیق سعی شده است تا سیمای امام حسن علیه السلام در کتاب «المستجد من الإرشاد» تألیف علامه حلی از حیث تاریخ نگاری شیعی بررسی گردد. در همین راستا ابتدا به توضیح مختصری در خصوص مؤلف این کتاب پرداخته و سپس در خصوص کتاب تألیف شده و شیوه تاریخ نگاری آن در خصوص تاریخ امام حسن علیه السلام و منابع مورد استفاده مؤلف و تأثیر کتاب در تاریخ نگاری پس از خود مطالبی آورده شده است. آنچه بطور خلاصه می توان گفت این است که چون شیوهی علامه حلی رحمته الله این بوده که در علوم مختلف اسلامی دست به تألیف می زده و یا تلخیص یا حاشیه‌ی از کتب معتبر علمای پیش از خود می نگاشته است و این کتاب نیز بصورت تلخیصی از کتاب الإرشاد تألیف شیخ مفید رحمته الله بوده و علامه مطالب چندانی از خود اضافه ننموده است و شیوه‌اش در تألیف کتاب مطابق و مشابه شیوه شیخ مفید رحمته الله بوده، لذا مورخان از آن استقبال ننموده و در کتب خود به آن ارجاع نداده‌اند و ترجیح داده‌اند به خود کتاب ارشاد مراجعه کنند.

واژه گان کلیدی:

علامه حلی رحمته الله، المستجد، شیخ مفید، الارشاد.

* دانش پژوه سطح سه رشته تاریخ تشیع، مؤسسه آموزش عالی حوزوی امام رضا علیه السلام.

مفاهیم

۱. مستجاد: اسم مفعول باب استفعال از جود به معنی خوب و نیکو^۱ (استجود، یستجود، مستجود، مستجاد) که معنی آن در باب استفعال طلب نیکی و خیر و معنی اسم مفعول آن مورد طلب واقع شدن برای خیر و نیکی می‌باشد.
۲. ارشاد: مصدر باب افعال از رشد به معنی راستی و درستی در راه حق، این واژه ضد (الغی) است^۲ (ارشاد، یرشد، ارشاد) که معنی آن در باب افعال هدایت و راهنمایی کردن به سوی حق است.^۳
۳. امام: پیشوا، کسی که از آن پیروی شود.^۴
۴. حسن: نیکو، بسیار زیبا.^۵
- امام حسن علیه السلام: امام دوم شیعیان.
۵. علامه: صیغه مبالغه به معنی خیلی دانشمند.^۶
۶. حلّی: منتسب به حلّه یکی از شهرهای قدیمی و مذهبی و عالم خیز عراق. علامه حلّی رحمته الله: از علمای معروف شیعه که جزء طبقه متأخرین می‌باشد.
۷. علم تاریخ: گاه شماری، دانش شناخت پیشامدها و حادثه‌های تاریخی (گذشته) و زمان وقوع و علل و موجبات آنها.^۷
۸. تاریخ نگاری شیعی: تحت عناوینی چون؛ تاریخ عمومی، سیره و مغازی، خلفا، نهضت عاشورا، حوادث مهم تاریخ اسلام، تاریخ امامت، تاریخ شیعه و فرقه‌های مذهبی و تواریخ محلی صورت گرفت.^۸

۱. رضا مهیار، فرهنگ ابجدی، ج ۱، ص ۵۳.

۲. همان، ص ۴۳۱.

۳. همان، ص ۴۳.

۴. میر علی اکبر قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۱۲۱.

۵. رضا مهیار، فرهنگ ابجدی، ج ۱، ص ۳۳۰.

۶. همان، ص ۶۲۱.

۷. همان، ص ۲۲۲.

۸. رک، ابوالفضل شکوری، درآمدی بر تاریخ نگری و تاریخ نگاری مسلمانان، ص ۱۳۱.

پس از سقوط بغداد و حاکمیت مغولان، اولجایتو (سلطان محمد خدابنده) پادشاه معاصر علامه تا پایان زندگی خود در سال ۷۱۶ ق بر سرزمینهای متصرفی مغولان فرمان راند. اولجایتو به اصرار همسرش از مسیحیت به اسلام درآمد و نام محمد بر خود نهاد، او مذهب حنفی را برگزید. حنفیان فرصت را مغتنم شمردند و بنای عصیت گذاردند. وزیر شافعی شاه، سلطان را واداشت که خواجه نظام الدین عبد الملک مراغی شافعی را قاضی القضاة ایران سازد و شئون مذاهب اسلامی را بدو سپارد. چون منصب رفیع قضاوت خواجه را مسلم گشت، به نقض سه مذهب دیگر به ویژه حنفی پرداخت. باب مناظره و مجادله گشوده شد و کار به طعن و دشنام علمای حنفی و شافعی رسید. چون درخت دشمنی بالا گرفت، فرماندهان مغول تنگدل شدند و از اسلام رویگردان شدند. چون سرگشتگی شاه در گزینش مذهب به گوش همگان رسید، عالمان دین از هر سو سلطان را به آیین خویش فرا خواندند. دانشوران شیعی نیز آهنگ این مهم کردند و پیشاهنگ ایشان علامه حلّی بود که دو کتاب «نهج الحق و کشف الصدق» و «منهاج الکرامه فی باب الامامة» را نگاشته بود. باب مناظره میان علامه و قاضی القضاة گشوده شد و سرانجام سلطان محمد خدابنده تشیع را پذیرفت.^۱

در چنین فضای بسیار مناسبی، با قدرت گرفتن تشیع، تقاضا از علمای مذهب بویژه علامه برای بیان اعتقادات و فقه شیعه گسترش یافت و ایشان با استفاده از امکانات فراهم شده، از خود آثار متعددی در علوم مختلف بر جای گذاشت که با توجه به اقتضای زمان بخشی از آنها در زمینه اثبات امامت و بیان فضایل و زندگانی اهل بیت علیهم السلام بود، لکن به علت کثرت تألیفات و گستردگی علوم مورد بحث برخی از این تألیفات بصورت شرح یا تلخیص کتب قدمای علمای شیعه صورت گرفت که کتاب المستجد هم از آن دسته می باشد که حاوی نام، تاریخ عمر شریف، ذکر قبر و مزار و ذکر نام فرزندان و یادآوری پاره‌ای از سرگذشت امامان معصوم علیهم السلام است.

مؤلف در مقدمه، انگیزه خود را از نوشتن کتاب اینگونه بیان می کند: «اما بعد،

۱. علامه حلّی، نهج الحق و کشف الصدق، ترجمه کهنسال، ص ۴۲.

آگاهی به این کتاب پرفایده و آموزنده است تا آنان که خواهان رشد و تعالی هستند، مقام ارجمند پیامبر ﷺ و خاندانش را بشناسند و در پرتو این شناخت، فرق بین ادعای خشک و اعتقاد (باور حقیقی) آشکار گردد.»

این انگیزه هم از کتاب ارشاد اقتباس شده و شیخ مفید رحمته الله علیه هم همین انگیزه را ذکر کرده‌اند.

زندگی نامه علامه حلی رحمته الله علیه

نابغه بزرگ و فقیه سترگ اسلام «ابومنصور، حسن بن یوسف بن علی بن مطهر حلی» معروف به علامه حلی رحمته الله علیه در نوزدهم ماه مبارک رمضان، سال ۶۴۸ هجری قمری در شهر حله واقع در سرزمین بابل (بین نجف اشرف و کربلا) در خانواده علم، فقه و فضیلت، دیده به جهان گشود و در شب ۲۱ محرم سال ۷۲۶ قمری در حالی که ۷۷ سال و شش ماه از عمر پر برکتش می‌گذشت، چشم از جهان فرو بست و مزار شریفش در نجف اشرف است.^۱ پدر او شیخ سدید الدین یوسف بن علی بن مطهر حلی از علمای برجسته و نامدار و دارای مقام علمی و اجتماعی بوده است و مادر علامه حلی، خواهر محقق صاحب شرایع و دختر حسن بن ابی زکریا یحیی بن حسن بن سعید هذلی حلی است، او یکی از زنان عفیف و پاکدامن و عالم عصر خویش بوده و در خانه علم و شرف بزرگ شده بود.

گفتار برخی از علما درباره علامه حلی رحمته الله علیه

شیخ حرّ عاملی (متوفی ۱۱۰۴ هـ ق) صاحب کتاب «وسائل الشیعه» در کتاب «امل الامل» می‌نویسد: «فاضل عالم و علامه دانشمندان، محقق و مدقق مورد اعتماد و اطمینان، فقیه، محدث، متکلم ماهر، بلند مقام، عظیم الشأن و ارجمند است که در آگاهی به علوم و فنون مختلف عقلی و نقلی در فضایل و ارزشهای اخلاقی، بی نظیر می‌باشد».^۲

میرزا عبدالله بن عیسی (متوفی ۱۱۳۰ ق) در «ریاض العلماء» می‌فرماید: «علامه حلی با تفاوت‌ترین و پارساترین مردم زمان خود بود و از کتاب «الأنفحات القدسیه» سید حسین

۱. شیخ حرّ عاملی، امل الامل، ج ۲، ص ۸۱.

۲. همان، ص ۸۲.

مجتهد، نقل می‌کنند که علامه حلّی وصیت کرد که نماز و روزه همه عمر خود را استیجار کنند و با اینکه حجّ خود را انجام داده بود وصیت کرد، یک بار دیگر برای او حجّ بجا آورند.^۱

علامه حاج میرزا حسین نوری (۱۲۵۴-۱۳۱۹ق)، صاحب مستدرک می‌نویسد: «فضائل و کمالات علامه حلّی بی شمار و مقامات علمی اش بسیار ارجمند است و تألیفات او همه صفحه‌ها را پر کرده است».^۲

استادان علامه حلّی علیه السلام

اولین استاد علامه حلّی علیه السلام شخصی به نام «محرم» است که خواندن و نوشتن و تعلیم قرآن را نزد او فرا گرفت. علوم مقدماتی، فقه، اصول و دانشهای اسلامی را در محضر پدرش «سدید الدین یوسف» و دایی خود «نجم الدین ابوالقاسم جعفر بن حسن بن یحیی حلّی» معروف به محقق حلّی علیه السلام (۶۰۲-۶۷۶ق) فراگرفت و علم کلام و فلسفه و علم هیئت و ریاضیات را از خواجه نصیرالدین طوسی علیه السلام (۵۹۷-۶۷۲ق)، فرا گرفت.^۳ ادبیات و منطق و ریاضیات را از «علی بن عمر» صاحب کتاب «الشمسیة فی المنطق» آموخت. از جمله اساتید علامه، پسر عموی مادرش، شیخ نجیب الدین (۶۰۱-۶۹۰ق) و همچنین دو نفر از علمای سید و والامقام جمال الدین احمد و رضی الدین علی بن طاووس بودند.^۴

برخی از مشایخ روایی علامه حلّی علیه السلام

۱. شیخ سدید الدین حلّی و محقق حلّی (پدر و دایی علامه) (۶۰۲-۶۷۶ق)
۲. خواجه نصیر الدین طوسی (۵۹۷-۶۷۲ق)
۳. شیخ بهاء الدین علی بن عیسی الاربلی (متوفی ۶۹۲ق)، صاحب کشف الغمّه
۴. ابن میثم بحرانی (متوفی ۶۹۹ق) و عبد الحمید بن ابی الحدید معتزلی (۵۸۶-۶۵۶ق) شارحین نهج البلاغه

۱. محمد محمدی اشتهاردی، نگاهی به زندگی دوازده امام (ترجمه المستجد من الارشاد)

۲. همان

۳. آیت الله سبحانی، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۸، ص ۷۸

۴. محمد محمدی اشتهاردی، نگاهی به زندگی دوازده امام (ترجمه المستجد من الارشاد).

۵. نجم الدین جعفر بن محمد بن جعفر، معروف به ابن نمای حلّی (۵۶۷-۶۴۵ق)^۱
۶. شیخ نجیب الدین یحیی بن حسن بن سعید حلّی، صاحب الجامع (پسر عموی مادر علامه) (۶۰۱-۶۹۰ق).^۲

برخی از شاگردان علامه حلّی رحمته الله

۱. فخر المحققین (فرزند علامه) (۶۸۲-۷۷۱ق)
۲. قطب الدین رازی، شارح شمسیه (متوفی ۷۶۶ق)
۳. عمیدالدین عبدالمطلب حسینی اعرجی حلّی و برادرش ضیاءالدین عبدالله (پسران خواهر علامه)

برخی از تألیفات علامه حلّی رحمته الله

- در علم فقه: «تبصرة المتعلمین - منتهی المطلب فی تحقیق المذهب - إرشاد الأذهان فی أحكام الإیمان - تحرير الأحكام الشرعية - قواعد الأحكام فی مسائل الحلال والحرام - مختلف الشيعة فی أحكام الشريعة - تذكرة الفقهاء - تلخیص المرام فی معرفة الأحكام - المنهاج فی مناسک الحاج - واجبات الحج»
- در علم اصول فقه: «نهج الوصول إلى علم الأصول - نهاية الوصول إلى علم الأصول - مبادئ الوصول إلى علم الأصول - منتهی الوصول إلى علمی الکلام و الأصول - النکت البديعة فی تحرير الذريعة»
- در علم کلام: «كشف المراد فی شرح تجريد الاعتقاد - منهاج الكرامة أو تاج الكرامة فی إثبات الإمامة - نهج الحق و كشف الصدق - كشف اليقين فی فضائل أمير المؤمنين عليه السلام - نظم البراهین فی أصول الدين - الألفین الفارق بين الصدق و المین - منهاج اليقين فی أصول الدين - نهاية المرام فی علم الکلام»
- در علم فلسفه: «بسط الإشارات فی شرح الإشارات - كشف الخطأ من كتاب الشفاء»

۱. صاحب ریاض العلماء و آقا بزرگ تهرانی در این مطلب تردید کرده اند و ایشان را از اساتید والد و دایمی علامه دانسته‌اند.

۲. آیت الله سبحانی، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۸، ص ۷۸

در علم منطق: «الجواهر النضيد في شرح منطق التجريد - الأسرار الخفية في العلوم العقلية - آداب البحث - الدرر المكنون في علم القانون - نور المشرق في علم المنطق»
در علم تفسیر: «نهج الإيمان في تفسیر القرآن - السرّ الوجيز في تفسیر الكتاب العزيز»

در علم حدیث: «الدر و المرجان في الأحاديث الصحاح - جامع الأخبار - مختصر شرح نهج البلاغة»

در دعا: «الأدعية الفاخرة عن الأئمة الطاهرة عليهم السلام»

در علم رجال: «إيضاح الاشتباه في أسماء الرواة - خلاصة الأقوال في معرفة الرجال - كشف المقال في معرفة الرجال»

در علم نحو: «المطالب العلية في علم العربية»^۱

بطور کلی علامه حلی علیه السلام از علمای برجسته شیعه امامی و مجتهدی توانا بوده که در علوم مختلف سر رشته داشته و گستره علومش آنقدر وسیع بوده که در کتب متعدد نگنجیده و علمای متأخر از دریای علم ایشان بهره کامل برده‌اند.

معرفی کتاب «المستجد»

«المستجد» پنجمین کتاب از یک مجموعه تحت عنوان «مجموعه نفیسة فی تاریخ الائمة عليهم السلام» می‌باشد که اثر تعدادی از علمای بزرگ شیعه است که شامل چند کتاب نفیس در تاریخ زندگانی امامان شیعه می‌باشد.

کتب این مجموعه بدین قرار است: کتابی کهن با نام تاریخ الائمة از ابن ابی الثلج (متوفی ۳۲۵ق)، مسازّ الشیعه از شیخ مفید علیه السلام (۳۳۶-۴۱۳ق)، تاریخ الموالید از شیخ ابی محمد عبدالله بن النّصر ابن الخشّاب البغدادی (متوفی ۵۶۷ق)، تاج الموالید از علامه طبرسی علیه السلام (قرن ششم هجری)، القاب الرسول و عترته از قطب‌الدین راوندی (متوفی ۵۷۳ق)، المستجد من کتاب الارشاد از حسن بن یوسف مطهر حلی علیه السلام، توضیح المقاصد از شیخ بهاء‌الدین عاملی علیه السلام (متوفی ۱۰۳۰ق). این مجموعه، بنا به دستور حضرت آیت

۱. سید محمد حسین حسینی جلالی، فهرس التراث، ج ۱، ص ۷۰۵ و علامه حلی، الفین، ترجمه وجدانی، ص ۳۴ و علامه حلی، نهج الحق و كشف الصدق، ترجمه کهنسال، ص ۲۷.

اللّه العظمی سید شهاب الدین مرعشی نجفی رحمته اللّه علیہ در سال ۱۳۹۶ هجری قمری توسط انتشارات بصیرتی در قم، چاپ و منتشر شده است.

کتاب المستجد در اوایل نیمه دوم قرن هفتم هجری نوشته شده و مشتمل بر دوازده باب که هر باب مختص یکی از ائمه علیهم السلام است و هر باب دربردارنده چند فصل است که متضمن نص بر امامت، تاریخ ولادت، تاریخ شهادت، مختصری از فضایل و مناقب، نام فرزندان امامان علیهم السلام می باشد. پایان بخش کتاب، دوازده فهرست به این شرح است: الآیات، الاحادیث، الاعلام، الاماکن، الفرق، الایات الشرعیة، الملابس، الحيوانات، الاسلحة، الوقایع، مصادر التحقیق و الموضوعات.

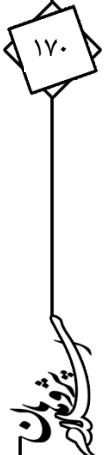
حاج آقا بزرگ تهرانی رحمته اللّه علیہ (۱۲۹۳-۱۳۸۹ق) درباره این کتاب می نویسد: «المستجد من کتاب الارشاد، خلاصه‌ای از کتاب ارشاد شیخ مفید رحمته اللّه علیہ است، من آن را در نجف اشرف در نزد سید محمد، سبط حاج سید حسین کوه کمری دیدم، این کتاب به خطّ «ابوالخیر محمد بن عیسی بن رفیع امامی» می باشد که وی آن را در تاریخ یازدهم صفر سال ۹۸۲ هجری قمری، به پایان رسانده و از حواشی و توضیحات کاتب، استفاده می شود که او از علمای برجسته بوده است و در این نسخه از قول کاتب نامبرده نوشته شده است که این کتاب از تصنیفات علامه حلّی رحمته اللّه علیہ می باشد.»^۱

این کتاب توسط جناب محمد محمدی اشتهاردی در دی ماه ۱۳۶۷ ترجمه گردیده است.

روش تاریخ نگاری المستجد

«الأرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد» تألیف شیخ مفید رحمته اللّه علیہ (۳۳۶-۴۱۳ق) کتابی تاریخی - کلامی است، هدف اصلی آن بیان مناقب ائمه بویژه امیرالمؤمنین علیه السلام و اثبات امر ولایت است، لذا باب امیرالمؤمنین علیه السلام نیمی از کتاب را به خود اختصاص می دهد و بطور مفصل در مورد آن بحث می شود و حتی آیات مرتبط با امر ولایت نیز در آن آورده می شود و نیم دیگر کتاب به سایر ائمه اختصاص می یابد و بطور خلاصه به ذکر بیوگرافی و نحوه امامت و ادله آن و برخی فضایل و ذکر اولاد آنها بسنده می کند و

۱. آقا بزرگ تهرانی، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۲۱، ص ۳.

حوادث مهم را ذکر می‌کند. البته شیخ عنوان می‌کند که تمام اخبار را استقصاء نکرده، چون آوردن همه آنها موجب ملال خواننده می‌شود و آوردن همین مقدار را برای اثبات امامت ائمه کافی می‌داند.

در بحث اسناد؛ در مجموع مبنای شیخ مفید در نقل سند است و تنها آنجا که خبری را متواتر و مشهور می‌داند از ذکر سند آن خودداری می‌ورزد و نقل آن را بدون بیان سند کافی می‌شمارد؛ مثل انذار عشیره. تاریخ نگاری او روایت گونه و حدیث مآب است نه اینکه قصه گویی صرف و یا نقل ماجرای تاریخی بدون ذکر سند باشد. در ابتدای هر بابی در خصوص بیوگرافی و برخی مطالب از ذکر سند خودداری می‌کند.

«المستجد» نیز دقیقاً مشابه «ارشاد» است یعنی کتابی تاریخی - کلامی است و به باب امام علی علیه السلام بیشتر اختصاص داده و سبک نگارش آن نیز روایتی و حدیثی است و لکن یک تفاوت با ارشاد دارد و آن کثرت حذفیات است تا حدی که به حوادث مهم نیز تنها اشاره‌ی دارد و وارد جزئیات نمی‌شود؛ بطور مثال از آوردن دسیسه‌های معاویه علیه امام حسن علیه السلام که در ارشاد مفصل بحث شده خودداری می‌کند و یا در حد اشاره است و در ذکر نام اولاد امام حسن علیه السلام فقط نام می‌برد، برخلاف ارشاد که در مورد برخی از آنها توضیحاتی می‌دهد. در عین اینکه تلخیصی از ارشاد است باز هم شانه به شانه کتبی امثال اعلام الوری از فضل بن حسن طبرسی (متوفی ۵۴۸ق) می‌آید و حتی از آنها کامل‌تر است و لکن در مقابل کتبی مثل بحارالانوار علامه مجلسی (۱۰۳۷-۱۱۰ق) خیلی حذفیات دارد.

بهترین کتبی که در مورد امام حسن مجتبی علیه السلام که بطور منظم و دسته بندی شده و زندگانی حضرت را از عهد رسول الله صلی الله علیه و آله تا شهادت همراه با ذکر حوادث و مناقب و... آورده است چهار کتاب می‌باشد: کتاب بحارالانوار علامه مجلسی (۱۰۳۷-۱۱۰ق) و کتاب مسند الإمام المجتبی علیه السلام ابی محمد الحسن بن علی علیه السلام نوشته عزیز الله عطاردی (معاصر) که حالت روایی و حدیثی دارند و کتاب اعیان الشیعه علیه السلام سید محسن امین (۱۲۸۴-۱۳۷۷ق) و کتاب حیاة الإمام الحسن بن علی علیه السلام نوشته باقر شریف قرشی (معاصر) که حالتی داستان گونه دارند.

پس از آشنایی با سبک تاریخ نویسی کلی این کتاب، اینک بطور اختصاصی به بخش امام حسن علیه السلام می پردازم. مواردی که در کتاب المستجد از امام حسن علیه السلام نامی برده شده است تحت این موضوعات می باشد:

۱. قضیه مباحله
۲. کتابی که مختوم به دوازده خاتم بود و از پیامبر صلی الله علیه و آله دست به دست به ائمه علیهم السلام می رسید
۳. غسل و کفن و دفن امام علی علیه السلام و وصیت آن حضرت به حسین علیه السلام در خصوص محل دفن
۴. قتل ابن ملجم لعنة الله علیه بدست امام حسن علیه السلام
۵. ذکر اولاد امیرالمؤمنین علیه السلام
۶. تاریخ ولادت امام حسن علیه السلام
۷. شباهت حضرت به پیامبر صلی الله علیه و آله
۸. دلایل امامت امام حسن علیه السلام
۹. وصیت امام علی به امام حسن علیه السلام
۱۰. خطبه امام حسن علیه السلام پس از امامت
۱۱. بیعت مردم با امام حسن علیه السلام
۱۲. دستگیری جاسوسان معاویه و اعدام آنها
۱۳. نوشتن نامه از سوی امام حسن علیه السلام به معاویه
۱۴. شهادت امام حسن علیه السلام
۱۵. وصیت امام حسن به امام حسین علیه السلام
۱۶. جلوگیری از دفن امام حسن علیه السلام کنار پیامبر صلی الله علیه و آله بوسیله مروانین
۱۷. وفات امام حسن علیه السلام و مدت خلافت ایشان
۱۸. معرفی اولاد امام حسن علیه السلام
۱۹. روایاتی در شأن امام حسن و امام حسین علیهما السلام

۲۰. آیاتی که پیرامون حضرت آورده شده

۲۱. آیه مباحله (آل عمران، ۶۱)

۲۲. آیات سوره هل آتی

مجموع مباحثی که در خصوص امام حسن علیه السلام آمده قریب به ۱۵ صفحه می باشد که در مقایسه با امام علی علیه السلام که نزدیک ۶۵ صفحه است خیلی اندک است که البته همین مقدار اندک برابر با تاریخ امام حسین علیه السلام و امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و بیشتر از سایر ائمه علیهم السلام است.

وقایعی که در این کتاب به آنها اشاره نشده ولی در سایر کتب آورده شده عبارتند

از:

۱. آیه تطهیر و ذی القربی و احادیث در شأن اهل بیت و حسین علیه السلام...^۱
۲. شمایل امام حسن علیه السلام ^۲
۳. مناقب و فضایل امام حسن علیه السلام (علم و زهد و کرم و عبادت و...) ^۳
۴. امام حسن علیه السلام در عصر پیامبر صلی الله علیه و آله ^۴
۵. امام حسن علیه السلام در عصر خلفای ثلاثه و تاریخ فتوحات ^۵
۶. امام حسن در عصر امیرالمؤمنین علیه السلام و شرکت در جنگهای حضرت ^۶
۷. صلح امام حسن علیه السلام با معاویه و مفاد صلح نامه ^۷
۸. فلسفه صلح امام حسن و قیام امام حسین علیه السلام ^۸

۱. مسند الإمام المجتبی علیه السلام، العطاردی، ص ۱۳۸ تا ۱۴۰ - ۱۴۸ تا ۲۳۵.

۲. مسند الإمام المجتبی علیه السلام، العطاردی، ص ۳۱ و سیره معصومان، ترجمه اعیان الشیعه، حجتی کرمانی، ج ۵، ص ۱۶.

۳. مسند الإمام المجتبی علیه السلام، العطاردی، ص ۴۸ تا ۱۲۵.

۴. سیره معصومان، ترجمه اعیان الشیعه، حجتی کرمانی، ج ۵، ص ۱۹.

۵. حیاة الإمام الحسن بن علی علیه السلام، القرشی، ج ۱، ص ۱۰۵ تا ۱۳۷.

۶. حیاة الإمام الحسن بن علی علیه السلام، القرشی، ج ۱، ص ۲۲۱ تا آخر جلد اول.

۷. زندگانی حضرت امام حسن علیه السلام، ترجمه بحار الأنوار، نجفی، ص ۱۹ تا ۶۴.

۸. زندگانی حضرت امام حسن علیه السلام، ترجمه بحار الأنوار، نجفی، ص ۴ تا ۱۸.

۹. برخورد اهل زمانه و یاران و عشیره امام حسن علیه السلام با آن حضرت^۱ و...
دو کتاب «الارشاد» و «المستجار» شاید در باب امیرالمؤمنین علیه السلام بسیار مفید باشند ولی در سایر ابواب دارای نقاط ضعف هستند. شیخ مفید و علامه حلی تاریخ نویس حرفه‌ای نبودند، بلکه فقط معرفی اجمالی از ائمه علیهم السلام و اثبات امامت مد نظر ایشان بوده است و لذا از طولانی کردن مطلب و رجوع به مصادر متعدد خودداری کرده‌اند.

منابع المستجاد

چون هدف علامه علیه السلام تلخیص ارشاد بوده تنها منبع مورد استفاده کتاب «المستجاد» بوده و حاشیه نویسی و اضافات هم نداشته تا بخواهد از منابع دیگر استفاده کند.

جایگاه کتاب المستجاد در تاریخ نگاری شیعی

با توجه به مطلب فوق، جایگاه این کتاب در تاریخ نویسی شیعه بسیار ضعیف می‌باشد، کسانی که این کتاب را دیده‌اند ترجیح داده‌اند تا بجای استفاده از این کتاب از کتاب اصلی که مطالب کامل‌تری داشته بهره ببرند و با توجه به در دسترس بودن ارشاد اصلاً توجهی به این کتاب نشده است و تاریخ نگاران متأخر علامه علیه السلام هیچ استناد و ارجاعی به این کتاب نداشته‌اند.

۱. مسند الإمام المجتبی علیه السلام، العطاردی، ص ۲۴۵ تا ۴۰۰ و زندگانی حضرت امام حسن علیه السلام، ترجمه بحار الأنوار، نجفی، ص ۱۱۱ تا ۱۴۱.

نتیجه گیری

شرایط اجتماعی زمان علامه علیه السلام مصادف با اقبال و رویگردانی مردم و حکام از مذاهب اهل سنت به تشیع بود و لذا از یک سو ایشان به عنوان افضل علمای وقت احساس وظیفه می کرده که در باب فضایل و مناقب اهل بیت علیهم السلام و اثبات ولایت ایشان مطلب بنویسد و از سوی دیگر استقبال مردم از این مطالب و معارف شیعه فراوان بود، لذا ایشان دست به تألیف کتب متعدد در علوم مختلف می زنند و همین امر باعث می شود برخی کتب بصورت حاشیه نویسی یا تلخیص کتب سابق باشد.

با توجه به همین مطلب، ایشان با وجود نوشتن سه کتاب کشف الیقین و منهاج الکرامه و الفین، باز هم در این کتاب نیمی را به بحث امیرالمؤمنین علیه السلام اختصاص داده است و با توجه به نگارش کتب مناقب در حق سایر ائمه علیهم السلام و گستردگی تألیفاتش دیگر نیازی ندید تا تألیف مجزا در تاریخ زندگانی ائمه داشته باشد و کتاب ارشاد را تلخیص کرد تا در باب بیوگرافی سایر اهل بیت علیهم السلام نیز قلمی زده باشد و شاید با توجه به جو جامعه آن روز همانگونه که در کلام شیخ مفید به این نکته اشاره شد، نیازی نبود تا بیش از این به این موضوع پرداخته شود و همین امر سبب شد در تاریخ نگاری اهل بیت علیهم السلام به این کتاب توجهی نشود. لذا در طول تاریخ شیعه علامه حلی علیه السلام به عنوان فقیهی متکلم مطرح بوده نه یک تاریخ نگار و این کتاب از جایگاه تاریخی برخوردار نیست.

فهرست منابع

- ۱- حیاة الإمام الحسن بن علی علیه السلام، باقر شریف قرشی، ۲ جلد، بیروت، دار البلاغة، ۱۴۱۳ق - دارای ترجمه ۲ جلدی به نام زندگانی حسن بن علی علیه السلام، مترجم فخرالدین حجازی، تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۵۲ش.
- ۲- بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، جلدهای (۴۳-۴۴-۴۵)، علامه مجلسی، متوفی ۱۱۱۱ق، ۱۱۰ جلد عربی، تهران، اسلامیة، ۱۳۶۳ش - دارای ترجمه تک جلدی به نام زندگانی حضرت امام حسن علیه السلام، ترجمه نجفی، تهران، اسلامیة، ۱۳۶۳ش.
- ۳- مسند الإمام المجتبی أبي محمد الحسن بن علی علیه السلام، عزیز الله عطاردی، عطارد، تهران، ۱۳۷۳ش.
- ۴- أعیان الشیعة، جلد اول، سید محسن امین عاملی، متوفی ۱۳۷۷ق، ۱۱ جلد عربی، دار التعارف، بیروت، ۱۴۰۳ق - دارای ترجمه به نام سیره معصومان، جلد ۵ از مجموعه ۶ جلدی، علی حجتی کرمانی، معاصر، سروش، تهران، ۱۳۷۶ش.
- ۵- مجموعة نفیسة فی تاریخ الأئمة علیهم السلام، المستجاد من الارشاد، دارالقاری، بیروت، ۱۴۲۲ق - دارای ترجمه تک جلدی به نام نگاهی به زندگی دوازده امام، محمد محمدی اشتهاردی.
- ۶- الفین، علامه حلّی، ترجمه وجدانی، سعدی و محمودی، تهران.
- ۷- نهج الحق و کشف الصدق، علامه حلّی، ترجمه کهنسال عاشورا، مشهد، ۱۳۷۹ش.
- ۸- فهرس التراث، جلد اول، سید محمد حسین حسینی جلالی، ۲ جلد عربی، قم، انتشارات دلیل ما، ۱۴۲۲ق.
- ۹- موسوعة طبقات الفقهاء، جلد ۸، آیت الله جعفر سبحانی، ۱۵ جلد عربی، قم، مؤسسه امام صادق، ۱۴۱۸ق.
- ۱۰- أمل الأمل، جلد ۲، شیخ حر عاملی، نجف اشرف، مكتبة الأندلس - بغداد، ۱۳۸۵ق.
- ۱۱- الذریعة إلى تصانیف الشیعة، جلد ۲۱، شیخ آقا بزرگ تهرانی، ۲۵ جلد عربی، اسماعیلیان، قم و کتابخانه اسلامیة تهران، ۱۴۰۸ق.
- ۱۲- درآمدی بر تاریخ نگری و تاریخ نگاری مسلمانان، ابوالفضل شکوری، ناشر: دفتر تبلیغات، ۱۳۸۰ش.
- ۱۳- قاموس قرآن، میر علی اکبر قرشی، ج ۱.
- ۱۴- فرهنگ ابجدی، رضا مهیار، ج ۱.

